

Szakmai zárójelentés

a

Gyermekkor-kutatás interdiszciplináris keretekben

című 49675 sz. kutatásról

A 2005-ben indult és egy évvel, 2009-ig meghosszabbított kutatás a neveléstudomány nézőpontjaiból fogalmazott meg feltárandó problémákat, kutatóterületeket a gyermekkorról, de ezek megközelítését csak interdiszciplináris közegben tekintette megválaszolhatónak. A kutatás eredeti munkaterve három csomópontot fogalmazott meg: *a gyermekség történeti, társadalomtudományi (elsősorban ún. új szociológiai) vizsgálata* illetve e megközelítésekhez szorosan kapcsolódó *kvalitatív szemléletű kutatómódszertani* metodika érvényre juttatása.

A kutatás *elméleti alapjául* az angol szociológusok által leírt és művelt ún. új szociológiai gyermekkor-kutatás szolgált, amely szemléletformálónak bizonyult a kutatásban résztvevők számára, a korábbi pedagógiai gyermek-problematikát teljesen másképp közelítette meg, akár történeti, akár társadalomtudományi szempontból.

Ez az új szemlélet a fejlődés-elve épülő gyermekszemlélet mellett más megközelítéseket kínált. A fejlődés-elve épülő gyermekkor-értelmezések, az ezekhez köthető lélektani diskurzusok túlléptek a pszichológiai diszciplína keretein, egyrészt egyéb tudományokban is hatottak, másrészt áthatották a közgondolkodást. E gyermekfelfogás hosszabb távú dominanciájával, egyetemesen érvényesnek tartott megállapításaival magyarázták azt a jelenséget, hogy meglepő állandóság mutatkozik az elméletben és a gyakorlatban is a gyerekek és a felnőttek megkülönböztetésének két fő szempontja területén: *mi hiányzik a gyerekekből* a felnőttekhez viszonyítva (képességek, készségek, felelőségek, hatalom stb. területén) és *milyenek a gyermeki szükségletek*. Ugyancsak e fejlődésszemlélet elterjedésével indokolták, hogy az emberi kompetencia egyértelműen az életkorhoz kötődik: az éretlen, az egyszerűen gondolkodó, az irracionális gyermek és az érett, komplexen, racionálisan gondolkodó felnőtt. Adódik a következtetés: gyermek az, aki nem rendelkezik a felnőtt sajátosságaival, akinek szükségleteit a felnőttek s az azok által létrehozott intézmények határozzák meg, elégítik ki. Az új szociológiai gyermekkor-kutatással foglalkozó szociológusok munkáiban teret nyert az a nézet, hogy az ily módon értelmezett gyermekkor,

bár univerzális magyarázatot kínál, egyetemlegesen érvényesnek tartja megállapításait, mégis sok szempontból egyoldalú, leegyszerűsített. Viszonyítási pontként szolgál a gyermekléthez kapcsolódó tudományos diskurzusokban. Az új szociológiai megközelítésnek nevezett gyermekkor-kutatások azt az elvet vallották, hogy az imént leírt, a nyugati gondolkodásmódban a fejlődéselv alapján megalkotott és dominánsnak tekintett gyermekfelfogás csak egy a lehetséges számtalan, a felnőttek által megkonstruált gyermekség-értelmezés közül, és viszonyítási pontként való alkalmazása leszűkíti a gyermekkorról való gondolkodást. Egyetemlegessé nyilvánítása figyelmen kívül hagyja, hogy más társadalmakban, kultúrákban másképp határozzák meg a gyermeki és a felnőtt kompetenciákat, eltérően gondolkoznak arról, mi számít racionális vagy irracionális magatartásnak, a generációk közötti kapcsolat más rendező elvek mentén alakul stb. Ha az emberiség idő-és térbeli horizontján végigtekintünk, akkor nem egy mindenhol és mindenkor érvényes, biológiai tényezők determinálta univerzális gyermekkorral találkozunk, hanem különböző gyermekkorokkal, amelyek egy adott kultúrában, közösségben léteznek. A gyermek életét az adott kultúra ugyanúgy befolyásolja, mint a rá jellemző biológiai jegyek.

A fejlődéselven alapuló gyermek-értelmezéssel ellentétben tehát a gyermekkort társadalmi konstrukcióként interpretáló felfogás a gyermekben nem elsősorban a leendő felnőttet látja. A gyermek eszerint olyan lény, aki az emberi lét korai szakaszát éli, de ennek az állapotnak nem egyedüli ismérve a fejlődés, a felnőtt kompetenciák minél hatékonyabb elsajátításának folyamata. A gyermek nem csupán a társadalmi folyamatok végterméke, a szocializáció passzív alanya.

A gyermekkor(ok) társadalmi konstruálása ebben a gondolatmenetben azt is jelenti, hogy nincs kitüntetett, „igazi” gyermekkor, hanem a különböző tudományos diskurzusok különböző, saját érvényességgel bíró gyermekkorokat írnak le. A nyugati világban a 19-20. században uralkodó, a gyermeki fejlődés alapján tudományosan értelmezett és általános érvényűnek gondolt gyermekfelfogás önmagában is több gyermeklét-konstrukciónak az alapja, de emellett a korszak más kultúráiban ettől gyökeresen eltérő gyermekfelfogások is léteztek.

Ez az elméleti megközelítés a pedagógiával, neveléstudománnyal foglalkozó szakemberek számára is gyümölcsöző, hiszen közelebb visz a gyermeki viselkedés megértéséhez, a gyermek mibenlétéhez; tágabb értelmezési keretet kínál mind az iskolai mind a családi kapcsolatok elemzéséhez; segíti a társadalmilag és kulturálisan különböző gyermekvilágok megértését és ezáltal intézményes szocializációjuk eredményessé tételét.

A kutatás lefolyását tükröző publikációkon, szakmai közleményeken keresztül jól követhető e tématerületek feldolgozása.

A pedagógiai etnográfiai, kulturális antropológiai megközelítést, e kutatási vonal megtervezését és lebonyolítását a vártnál könnyebben meg tudtuk valósítani. Az előre tervezetthez képest olyan fiatal oktatók, tanárok kapcsolódtak be a kutatásba, akiknek szakmai érdeklődése, szemléletmódja nagyon közel állt tartalmilag és módszertanilag is a kutatás által felvállalt elvekhez, nézetekhez. Résztvevő megfigyelés metodikájával roma gyerekek családi és iskolai szocializációjáról született részletező kulturális antropológiai tanulmány, egy gimnáziumi osztály szalagavatójáról esettanulmány. A gyermekség ezekben a tanulmányokban az erőteljes kulturális meghatározottság (roma kultúra, ifjúsági szubkultúrák) erőterében jelent meg, és ez magyarázatot kínált az olyan viselkedés-mintázatokra, amelyeket az iskola, a felnőtt-világ nehezen értelmez.

A gyermek-és ifjúkor kutatásának további tartalmi és metodikai megújítása több tanulmányban is tükröződik: egyetemi hallgatók tanulástörténetének vizsgálata narratív megközelítéssel, számítógépes tartalomelemző programmal; kvalitatív interjúkutatás gimnazisták jövőképeről. A narratív megközelítés – amely a kutatók értelmezése szerint együtt jelent tartalmi és kutatómódszertani szemléletet – érvényesült abban a szövegelemző vizsgálatban, amelyben érettségi előtt álló fiatalok írták le gondolataikat ún irányított szövegalkotás keretében, kritikus események mentén. Ezekben a kutatásokban az a kutatómódszertani elv tükröződött erőteljesen, hogy a fiatalok saját magukról adott információi metodikailag korábban nem alkalmazott formákban (esetünkben narratív megközelítéssel) is érvényesen feldolgozhatóak. A narratíva, a történetyszerűség a generációk közötti kapcsolatáról sokat elárul, hiszen az emberek a történeteken keresztül teszik érthetővé világukat és saját magukat. A kutató feladata megtalálni, hogy miként teszik ezt, és milyen jellegzetességeik vannak e feltárt történeteknek.

A gyermek-és ifjúkor történeti kutatásában is érvényesült az említett új szociológiai nézőpont, hiszen a gyermekvilág differenciáltsága, társadalmi rétegekhez kötődő különbözősége jól megragadható történeti korokhoz kötve: más-más gyermekértelmezések jelennek meg szegényebb ill. gazdagabb rétegekhez tartozó gyermekek esetében, vagy egy adott kor figyelme megoszlik a gyermekekhez köthető korabeli problémák között. A dualizmus korának gyermekvilágát kutatva több közlemény is született, az akkor megjelenő különböző, de a korszakban egymás mellett élő gyermekkor-konstrukciókat bemutatva és elemezve sajtóforrások, levéltári források alapján. Az egyik ilyen problémakör, amely a kortársakat a gyermekkel kapcsolatban foglalkoztatta, az iskolás gyermek, a tanuló mibenléte,

jellemzői. Az ezzel kapcsolatos diskurzus szorosan kötődött a dualizmus korának kezdetén bevezetett kötelező iskoláztatáshoz: ennek keretében „alkották meg” a korabeli pedagógiai szakírók az iskolás gyermeket. A másik gyermekség-konstrukció, amely a korszak szakmai közvéleményét foglalkoztatta, a veszélyeztetettséghez társult. Az elhanyagolt, szegény, árva, bűnelkövető gyermekekről és fiatalokról szóló korabeli diskurzus figyelemmel kísérése, feltárása, jellegzetességeinek megragadása is megjelenik az elkészült tanulmányokban.

Ikonográfiai módszerrel a gyermeki világ 1950-es évekbeli képi megjelenését elemezte egy tanulmány. Egy 1947-48-ból származó, 117 írott visszaemlékezésből álló forráscsoport alapján (az emlékezetkutatás történeti kérdéseit is tárgyalva) az iskoláslét, a tanulók korabeli világa mutatkozott meg és került mennyiségi és minőségi történeti elemzésre. A gyermekkortörténet tematikájában olyan narratív mélyinterjúk elemzését kezdtük meg, amelyek szintén a visszaemlékezés jellegzetességeit hordozták, és az 1950-es és 60-as évekre tekintettek vissza az interjúalanyok. E történeti blokkban tehát sikerült olyan korszakok gyermekségének, ifjúkorának néhány jellegzetességét bemutatni, amelyek eddig nem voltak az érdeklődés fókuszában; illetve a már kutatott időszakok új szempontú, mélyebb elemzésére nyílt mód. Megjelent a történeti kutatásokban a narratív szemléletmód és az ikonográfiai elemzés – a hazai gyermekkortörténeti kutatásokban úttörő módon.

Összefoglalva a kutatás legfontosabb eredményei:

- a gyermekkor kutatásának tartalmi és kutatómódszertani szemléletváltását, tágítását felvállaló, a pedagógia, a neveléstudomány horizontjába illeszthető szakmai közlemények, publikációk;
- e kutatási eredmények beemelése az egyetemi képzés (tanárszakos, pedagógiai szakos) különböző szintjeibe, neveléstudományi doktori iskolai programokba;
- motivált, problémaérzékeny fiatal kutatók bevonása e témablokk kutatásába.

Szeretném köszönetemet kifejezni az OTKA-támogatásért, melynek segítségével ez az általam fontosnak tartott témakör megkapaszkodhatott a neveléstudomány kutatási területei között és remélhetőleg további szakmai érdeklődésre tarthat számot.

Dr. Szabolcs Éva
témavezető